

Intresse motsättningar och utmaningar i multifunktionella landskap: Studier kring buller, vindkraft och naturskydd i Jämtlandsfjällen

Sandra Wall-Reinius, Rosemarie Ankre, Annika Dahlberg,
Bosse Bodén och Daniel Laven

**Intressekonflikter och utmaningar i multifunktionella landskap: Studier
kring buller, vindkraft och naturskydd i Jämtlandsfjällen**

© Sandra Wall-Reinius, Rosemarie Ankre, Annika Dahlberg,
Bosse Bodén och Daniel Laven, 2016

Printed by Mid Sweden University, Östersund

ISBN: 978-91-88527-50-9

Faculty of Human Sciences

Mid Sweden University, 831 25 Östersund

Phone: +46 (0)10 142 80 00

Report series Etour Report 2016:7

Storlagen fjällmiljö

Innehållsförteckning

Förord	4
1 Inledning	5
2 Besökarnas upplevelser av intresse­motsättningar och buller i Jämtlandsfjällen	5
3 Vindkraftens utbyggnad och miljö­kvalitetsmålet Storslagen Fjällmiljö	12
4 Samexistens i skyddade områden	16
5 Landskapsfrågor kräver helhetssyn: institutionella strukturer utmanas att samarbeta	19
6 Avslutning	20
7 Referenser	21
Bilaga 1	22

Förord

I den här slutrapporten presenteras resultat och slutsatser från projektet "Bortom konflikter i fjällen" inom ramen för Naturvårdsverkets forskningsstrategi "Storslagen fjällmiljö" (www.storslagnafjall.se). I forskningsprojektet "Bortom konflikter i fjällen" har fem forskare vid Mittuniversitetet och Stockholms universitet under åren 2013-2015 studerat hur olika aktörer upplever utmaningar och möjligheter kring buller och tystnad, vindkraftsutbyggnad och naturvård i Jämtlandsfjällen. Studierna har belyst några av de utmaningar som finns i ett mångfacetterat fjällandskap där många olika intressen ska samexistera. Forskningen visar att det finns motsättningar mellan olika markanvändningsintressen, exempelvis rennäring, turism, fritidsaktiviteter, naturvård, energiproduktion, med flera. Det finns även motsättningar mellan grupper som utövar olika sorters friluftaktiviteter. Med ett lösningsorienterat förhållningssätt är forskningens övergripande förhoppning att förbättrad kunskap kan vara ett redskap för att kunna hantera konflikter innan de uppstår eller förvärras. Rapporten är skriven på ett lättbegripligt sätt och vi hoppas att forskningsresultaten kan fungera som underlag i planering, beslut och förvaltning som rör både bevarande och utveckling av natur- och kulturvärden samt upplevelsevärden för lokalbefolkning och tillresta besökare.

Vi vill rikta ett stort tack till alla som tagit sig tid att bli intervjuade och svarat på enkäter. Vi vill också tacka de projektassistenter och studenter som på olika sätt bidragit till datainsamling. Slutligen vill vi framföra varmt tack till de personer som under åren deltagit på referensgruppsträffar för dialog, samverkan och erfarenhetsutbyten. Referensgruppen har bestått av representanter från Naboer AB, Handölsdalens Sameby, Svenska Turistföreningen, Åre kommun, Bergs kommun, Gaaltje, Länsstyrelsen i Jämtland och Naturvårdsverket. Forskningsprojektet har under tre år (2013-2015) finansierats av Naturvårdsverket. Projekttiden är slut, men under kommande år fortsätter vi att analysera resultat, skriva vetenskapliga artiklar och kommunicera forskningen i olika sammanhang. Projektets erfarenheter och slutsatser kommer också att utgöra viktiga utgångspunkter i det efterföljande forskningsprojektet "Vägar till mångfunktionella landskap: en pilotmodell i Jämtlandsfjällen" som pågår under 2016-2017 inom Naturvårdsverkets forskningsstrategi Storslagen fjällmiljö.

31 mars 2016 Östersund och Stockholm

Sandra Wall-Reinius

Rosemarie Ankre

Annika Dahlberg

Bosse Bodén

Daniel Laven

1 Inledning

Fjällen används i samband med en mängd olika aktiviteter, som i sin tur hela tiden förändras och utvecklas. I fjällen ska många olika hänsyn tas och inte sällan uppstår målkonflikter mellan olika värden, upplevelser och intressen. Det kan exempelvis uppstå konflikter mellan friluftsliv, rennäring, naturbevarande och energiproduktion eller mellan grupper av friluftslivsaktiviteter. I denna rapport redovisar vi resultaten från ett forskningsprojekt där vi har undersökt hur svenska aktörer med olika intressen i mark- och resursanvändning upplever olika konflikter, orsaker bakom konflikter och vilka möjligheter som finns att komma bortom konflikter i planering, skötsel och användning av fjällområden. Konflikter mellan olika aktörer har en negativ påverkan på utveckling och förvaltning, vilket går emot de uttalade syftena med det nationella miljömålet Storslagna fjäll om att värna sociala och ekologiska värden.

Utifrån det geografiska området Jämtland-Härjedalen, har tre delstudier undersökt i) uppfattningar av buller och ljudlandskap, ii) påverkan av vindkraftsutbyggnad, och iii) naturskyddade områden. Projektets syfte är att undersöka vilka konflikter som finns, identifiera vilka orsakerna är till konflikter i de tre delstudierna och utforska möjligheter att överkomma konflikterna och på så sätt förbättra underlag för beslutsfattande och skötsel. Det är forskningens övergripande förhoppning att förbättrad kunskap kan vara ett redskap för att kunna hantera konflikter innan de uppstår eller förvärras. Forskningsresultaten kan fungera som underlag i planering, beslut och förvaltning som rör både bevarande och utveckling av natur- och kulturvärden inklusive upplevelsevärden för lokalbefolkning och tillresta besökare.

2 Besökarnas upplevelser av intressemotsättningar och buller i Jämtlandsfjällen

I två enkätundersökningar har vi specifikt undersökt attityder och erfarenheter av intressemotsättningar bland besökare med ett särskilt fokus på buller och tystnad, inte minst eftersom buller är så tydligt uttalat i miljömålet

Storslagen fjällmiljö. I en av miljömålets preciseringar - "Friluftsliv och buller" - framgår att:

"Fjällmiljöers värden för friluftsliv är värnade och bibehållna och påverkan från buller är minimerad." (se Miljömål.se).

Naturvårdsverket och andra myndigheter beskriver buller, nedskräpning och slitage som problem och grund för konflikter på grund av ett högt nyttjande av fjällskapet. Om och hur olika friluftsliv användare faktiskt upplever buller, nedskräpning och slitage samt om dessa områden därmed kan identifieras som konflikter har dock inte studerats i tillräcklig omfattning. Även tystnad som upplevelse och hur det definieras av friluftsliv användare har inte studerats tillräckligt ur ett användarperspektiv. Behovet av tystnad, lugn och ro betonas allt mer ur ett hälsoperspektiv i samhället samtidigt som tystnad också får allt mer utrymme inom marknadsföringen av landskapen där friluftslivet utövas, såsom fjällen. Upplevelser av buller, nedskräpning och slitage samt tystnad har därmed varit i centrum med följande forskningsfrågor: I vilken mån är buller en källa till konflikt i fjällområden? Vilka är de primära aktörsgrupperna i dessa konflikter, och vilka är deras intressen? Vidare undersöks om ljudlandskap kan identifieras och skötas i enlighet med miljömålet Storslagen fjällmiljö, samt vilka förvaltningsstrategier som kan bli mest effektiva i olika ljudlandskap och för att hantera (minimera) konflikter.

Litteraturstudier, studier av fallstudieområdets översiktsplaner, kontaktkort, besökarenkäter samt intervjuer med representanter för länsstyrelse, kommun, naturturism och friluftsliv har utgjort grunden för studien. I detta avsnitt redogörs för några av resultaten och slutsatserna utifrån två skilda enkätundersökningar, som besvarades av personer som vistades i Jämtlandsfjällen sommaren 2013 (benämns här som "sommarbesökare", se rapport av Wall-Reinius et al. 2015) samt av turskidåkare och snöskoteråkare i Jämtlandsfjällen vintrarna 2014 och 2015 (benämns här som "vinterbesökare", se rapport av Ankre & Kronenberg 2015). I stor utsträckning handlade urvalet således om användare som vistats i området för olika friluftaktiviteter. Totalt svarade 578 personer på sommarenkäten och på vinterenkäterna svarade 498 turskidåkare och 862 snöskoteråkare.

I enkätundersökningen riktad till svenska och internationella sommarbesökare i Jämtlandsfjällen, fick användarna ta ställning till hur de

upplevt buller, slitage och nedskräpning. Oavsett nationalitet så hade användarna upplevt slitage som ett större problem än nedskräpning eller buller. Bland de svenska användarna ansåg 37 procent att nedskräpning var ett problem och 47 procent att slitage var ett problem. En femtedel av de svenska användarna ansåg att buller i området (jämfört med ungefär en tiondel av de internationella) var ett problem. I jämförelse ansåg majoriteten av de internationella användarna (56 procent) att nedskräpning *inte* var ett problem i området. Däremot ansåg 42 procent att slitage var ett problem.

Sammantaget kan vi konstatera att buller från olika källor upplevdes i låg utsträckning av både nationella och internationella användare. Det mesta av det upplevda bullret var från helikopter (10 procent av de svenska användarna respektive 6 procent av de internationella användarna upplevde att buller från helikopter i hög grad var ett problem). Högljudda människor, terrängfordon, vägtrafik och flyg bidrog också till buller, men överlag var det få som upplevde det som problematiskt. Intressant nog fanns det skillnader mellan svenska och internationella besökare, även om skillnaderna var marginella. Till exempel upplevde de internationella besökarna buller i samband med högljudda människor i högre utsträckning.

Det finns olika verktyg inom planering och förvaltning för att hantera friluftslivkonflikter i samband med buller. Bland sommarbesökarna i Jämtlandsfjällen, ansågs bullerfria zoner och begränsning av nyttjande av området för vissa motoriserade aktiviteter som de bästa alternativen. Däremot ansågs information för att skapa allmän hänsyn samt fartbegränsningar vara av mindre betydelse.

Tystnad ingick också i enkätundersökningen riktad till sommarbesökarna i Jämtlandsfjällen. Bland dessa var upplevelsen av själva naturen förknippad med tystnad. Bland en stor del av användarna var tystnaden en stor orsak till att faktiskt besöka området:

"Tystnad är oerhört extremt viktigt för mig när jag är i fjällen. Det är tystnaden och känslan av ostördhet samt bevarande av ursprunglig svensk fjällnatur som betyder så oerhört mycket för mig då jag besöker fjällen. Utan tystnaden skulle fjällen inte vara fjällen, det skulle vara förstört."

Tystnaden handlade mycket om att hitta lugnet från vardagsstressen och att bara vara. Samtidigt, att uppleva enskilda ljud behövde inte påverka

upplevelsen av tystnad negativt, särskilt om orsaken till och behoven bakom bullret var känt (exempelvis kan helikopter eller terrängfordon accepteras):

"Jag är inte ute efter just tystnad när jag vandrar i fjällen. Jag antar att folk brukar mena att man inte hör buller från fordon på väg eller i luften. Sånt stör mig inte, vill vi ha tillgång till fjällvärlden måste det finnas kommunikationer. De människor som bor i området måste kunna använda det."

Under olika tider på året så används Jämtlandsfjällen utifrån olika syften och aktiviteter kopplat till friluftsliv. Därför riktades en enkätundersökning till två stora grupper användare – turskidåkare och snöskoteråkare – med frågor om bland annat buller och tystnad. Även frågor om nedskräpning och slitage ingick i enkätundersökningen, där resultaten visade att nästan alla snöskoteråkare ansåg att slitage *inte* var ett problem. Bland turskidåkarna upplevde två femtedelar slitage som ett problem. Fler turskidåkare än snöskoteråkare ansåg att nedskräpning existerade något eller mycket i Jämtlandsfjällen.

Vintertid kan det konstateras att vare sig turskidåkare eller snöskoteråkare ansåg sig ha upplevt buller i hög utsträckning från militärflyg, vägtrafik, vindkraft, flyg, helikopter eller högljudda människor i Jämtlandsfjällen. Buller från helikopter var emellertid en källa till buller som både turskidåkare och snöskoteråkare hade upplevt. Men det fanns en stor skillnad mellan grupperna gällande upplevelsen av buller från snöskoter. Inte överraskande upplevde turskidåkarna buller från snöskotrar i högre grad än de som åkte snöskoter. Buller var också enligt turskidåkarna den mest upplevda intressemotsättningen när de besökte Jämtlandsfjällen. Fler turskidåkare blev störda av snöskoteråkarna och deras beteende än tvärtom, där intressemotsättningen kan beskrivas som asymmetrisk. Det vill säga att en av användargrupperna upplever motsättningen. Turskidåkarna angav buller, avgaser och lukt av snöskoter som de främsta skälen till att de stördes. Turskidåkarna menade att deras naturupplevelse påverkades negativt på grund av snöskoteråkarna. Det var också störande att vissa snöskoteråkare körde fort och ansvarslöst samt buskörde utanför lederna beskrivs som störande. Där ingår friåkning och att man upplever att vissa med snöskoter struntar i reglerna.

Friåkningen kan uppmärksammas i enkätundersökningens resultat som att den stör turskidåkare och att den retar upp markägare. Men friåkningen

skapar även en intresse motsättning bland snöskoteråkarna; i undersökningen framkom att det fanns motsättningar inom själva användargruppen snöskoteråkare: "... vissa som kör snöskoter respekterar inte skoterklubbarnas ideella arbete och förstör för andra." Majoriteten av snöskoteråkarna ansåg att möjlighet till friåkning var viktigt (16 procent) eller mycket viktigt (58 procent). Endast en tiondel av de som åkte snöskoter ansåg att friåkning inte alls var viktigt för deras val av geografiskt område för aktiviteten.

Nära hälften av turskidåkarna var negativa eller mycket negativa mot etablering av friåkningsytor på statlig/kommunal mark, medan tre fjärdedelar av snöskoteråkarna var positiva eller mycket positiva. Bland snöskoteråkarna uttrycktes att friåkningsytor skulle kunna innebära fler områden att åka på, vilket därmed skulle minska trycket på de områden som redan finns (både vad det gäller antalet användare men också belastning på naturen). Samtidigt uttrycktes en farhåga att själva ytorna för friåkning inte skulle räcka till. Det som snöskoteråkarna upplevde som den största intresse motsättningen i Jämtlandsfjällen var restriktioner i deras rörelsefrihet på grund av naturvårdsregler. Betydligt fler snöskoteråkare i undersökningen var negativa till att styra besökare till markerade leder än turskidåkarna.

Friåkning. Foto Anneli Åman.

Relaterat till buller finns dess motsats – tystnad. Naturens inslag var av stor betydelse bland många av turskidåkarna gällande definitionen av tystnad. Närheten till naturupplevelsen och naturliga ljud som fågelkvitter var tydlig tillsammans med beskrivelser som att "vila öronen" och att slippa motoriserat ljud eller storstadsljud: *"Kanske beror det på att jag bor i Solna i närheten av Stockholm med E4 och E18 i närheten och precis runt knuten, för jag upplever tystnad i Jämtland."* Det var naturliga ljud som fåglar, vatten och vind som lyftes som viktiga. I beskrivningar av tystnad fanns också ord som visar på vördnad och respekt för naturen. Det var dessutom en känsla av att komma i kontakt med sig själv och naturen: *"Jag vill känna att jag är ett med naturen och inte höra bruset från trafik eller buller från snöskoter."* Tystnad definierades också ofta som ett sätt att komma från vardagen och uppleva en frånvaro av civilisationen. Turskidåkarna uttryckte även en viss acceptans för enskilda ljud från exempelvis snöskotrar, särskilt om det var relaterat till sådant som ansågs som nödvändigt såsom transporter av livsmedel.

Även bland snöskoteråkarna eftersöktes och uppskattades tystnad som upplevelse, men som kunde inkludera avbrott med enskilda ljud. De beskrev snöskotern som ett transportmedel till en plats där tystnad sedan kan upplevas. Fordonet skapade möjligheterna. Tystnad beskrevs också med hänvisning till vad snöskoteråkarna såg omkring sig, som de öppna vyerna och fjällandskapet: *"Vyn och upplevelsen är tystnad för mig. Inte att den är fri från buller."* Det sociala umgänget samt aktiviteter inkluderades också tydligt i snöskoteråkarnas beskrivningar av tystnad. En snöskoteråkare beskrev att tystnad är att: *"Sitta vid en grillplats efter en fin skotertur och grilla korv."*

Snöskoteråkarna ansåg att information och förbud mot bullrande fordon var av största vikt för att minska buller från snöskoter i Jämtlandsfjällen. Turskidåkarna ansåg istället bullerfria zoner vara av störst vikt för att hantera buller, samt begränsning att nyttja området för vissa motoriserade aktiviteter. Som snöskoteråkare har man över tid blivit mer negativ till förbud, kontroll och styrning och en förklaring kan vara det ökade intresset för friåkning. Det är av intresse för studien är att analysera eventuella förändringar över tid vad gäller skoteråkning och turskidåkning. Några resultat i enkäterna till vinterbesökarna har kunnat jämföras med en tidigare studie från 2001 (Lindberg et al., 2001). Bland de som kör snöskoter har det skett en stor förändring över tid gällande syftet med att åka skoter. Andelen som använder snöskotern för att utöva andra aktiviteter, som fiske, har halverats och istället

har andelen som åker snöskoter för nöjes skull ökat med 20 procent. Intresset för så kallad friåkning har ökat. Samtidigt visar resultaten att turskidåkare upplever att de blir mer störda av snöskoteråkare och deras beteende: år 2001 angav 6 procent att de blivit mycket störda jämfört med 14 procent år 2015. Det är också en viss ökning bland turskidåkarna som säger sig välja att besöka ett annat område än Jämtlandsfjällen nästa gång och detta på grund av störningen.

Övergripande slutsatser om buller och tystnad

- Resultaten visar att både sommar- och vinteranvändare upplever friluftslivskonflikter kopplat till nedskräpning, slitage och buller men i olika grad. Planerare och förvaltare behöver kunskap om användarnas aktiviteter, attityder och motiv med friluftslivet samt syn på landskapets användning för att kunna hantera konflikterna med olika verktyg till exempel information och zonerings.
- Friåkning med skoter bör särskilt uppmärksammas. Denna nya utveckling inom snöskoteråkningen skapar intressekonflikter mellan bland annat snöskoteråkare och markägare samt turskidåkare, men även inom själva användargruppen av snöskoteråkare.
- Tystnad eftersöks av både turskidåkare och snöskoteråkare, men upplevelsen sker delvis på olika sätt.
- Definitionen av friluftsliv, och huruvida motoriserade aktiviteter (som snöskoteråkning) är inkluderade eller inte, varierar¹. Hur friluftsliv definieras och av vem, påverkar arbetet inom planering och förvaltning samt kommunikationen med olika sorters användare.

Naturvårdsverkets arbete kopplar till den kommunala fysiska planeringen och förvaltningen. Bland annat är en viktig fråga hur man inom kommunal planering kan hantera intressekonflikter (exempelvis genom att identifiera konflikterna i översiktsplanerna). Utifrån resultaten gällande slitage, nedskräpning och buller, är miljömålets fokus på buller fortsatt intressant att analysera och utveckla, men det vore också relevant att se över tystnad som en del i ett preciseringsmål. Användarnas friluftslivsupplevelser skiljer sig åt som ovan resultat belyser, men samtidigt så visar resultaten att man oavsett

¹ Se diskussionen av Emmelin et al., (2010) *Planera för friluftsliv* och Fredman et al., (2014) *Friluftsliv i förändring* gällande hur motoriserade aktiviteter varit utanför kärnan av vad som hävdas vara friluftsliv, men att friluftslivet samtidigt nu genomgår en förändring gällande exempelvis aktiviteter.

aktivitet kan ha samma mål med upplevelsen (som exempelvis tystnad) men att det sker på olika sätt. Framtida forskning bör fortsätta att undersöka attityder och upplevelser av tystnad och hur det kan inkluderas i planering och förvaltning.

Resultaten visar också att man som friluftslivsutövare kan störas och hindras gällande sina mål med aktiviteten som utövas och den önskade upplevelsen, vilket skapar en konflikt. Det behövs också framtida studier av hur representanter för planering och förvaltning på nationell, regional och lokal nivå definierar friluftsliv och dess aktiviteter, samt hur olika representanter ser på restriktioner och uppdelning av landskapet i förhållande till olika användares upplevelser och attityder. Vilka motiv, attityder och syn på landskapet kan identifieras hos planerare och olika användare i fjällandskapen?

3 Vindkraftens utbyggnad och miljökvalitetsmålet Storslagen Fjällmiljö

Den här delstudien handlar om att identifiera strategiska frågeställningar som kan uppstå vid en fortsatt utbyggnad av vindkraft. Framför allt riktas intresset mot utbyggnadens kumulativa effekter² och dess påverkan på landskapets natur- och kulturvärden, och därmed på den upplevelse som möter fjällvärldens besökare. Även dessa effekters påverkan på renskötseln diskuteras, liksom effekterna av vindkraftsutbyggnaden i skogslandskapets vinterbetesområden. Frågan om vindkraftens kumulativa effekter på fjällandskapet relateras också till det moderna samhällets framväxt och i detta perspektiv är utbyggnaden endast ett av många inslag som påverkat fjällandskapets natur- och kulturvärden.³

² Kumulativa effekter av vindkraft definieras i denna studie i huvudsak som ökande förändringar, orsakade av tillkomsten av en vindpark i kombination med tidigare, nuvarande och rimligt förutsebara framtida utbyggnader. Vanligtvis saknas en bra beskrivning av kumulativa effekter liksom en grundläggande insikt om effekternas betydelse och hur de ska hanteras.

³ Vad som åsyftas med tidigare inslag är bl.a. det storskaliga mekaniserade skogsbruket, vattenkraftsutbyggnaden med dess vattenmagasin, gruvnäringen, turism och infrastrukturens utbyggnad

Delprojektet baseras på litteraturstudier, två enkätstudier, granskningar av domar och intervjuer med lagmän och experter verksamma inom miljöprövningsdelegationen (MPD) och mark- och miljödomstolen (MMD). Studien beskriver vidare det politiska och juridiska ramverk som styr dels den kommunala tillstyrkansprocessen och dels prövningsmyndigheternas juridiska tillståndsprövning (miljöprövningsdelegationen, mark- och miljödomstolen och mark- och miljööverdomstolen). Även svenskarnas åsikter om vindkraftsparker i den svenska fjällvärlden och sommarbesökarnas attityder till vindkraft i södra Jämtlandsfjällen presenteras i studien, liksom vindkraftsutbyggnadens påverkan på renskötseln.⁴

En central frågeställning i studien är vilka avvägningar och motiveringar som rättsvårdande myndigheter gör i samband med att yrkanden från olika intressenter (utbyggnads- och bevararintressen) vägs mot varandra när större vindkraftsparker tillståndsprövas. Två exempel i studien är prövningen av vindkraftsparkerna på Glötesvålen (nära Sånfjällets nationalpark i Härjedalen) och på Storrån (Oldenfjällen i Jämtland).

Av domsluten och intervjuerna framgår dels att utbyggnaden av vindkraften lokalt kan komma att hota och negativt påverka vissa miljömål som avser att värna den storslagna fjällmiljön, dels att utbyggnaden medför klimatnytta som - givet allt annat oförändrat - på längre sikt och i ett nationellt perspektiv bidrar till att främja den storslagna fjällmiljön. Utbyggnaden framträder därmed i vissa avseenden mer som ett dilemma än ett lösbart problem i ett lokalt perspektiv, vilket riktar fokus mot existerande maktförhållanden, resurser, formella och informella spelregler.

Övergripande slutsatser om vindkraftens utbyggnad

- Studien visar att begreppet kumulativa eller sammanlagda effekter tar sig uttryck på flera olika sätt när de relateras till vindkraftens utbyggnad och dess effekter på fjällandskapet. Effekterna kan

⁴ De resultat av attitydmätningar till vindkraft i fjällmiljö som presenteras i rapporten återfinns även i Fredman et al 2014 och Wall-Reinius et al 2015. När det gäller vindkraft och renskötseln refereras resultat från ett flertal rapporter och samverkansprojekt t.ex. Vindbruk och rennäringen – om kumulativa effekter (2011), rapporterna Biegga (2012/2013) och Biegke (2013/14) utgivna inom samverkansprojektet VindRen. Aktuell forskning Skarin m.fl. 2015 indikerar att vindkraftsparker kan påverka hur renar rör sig även på betydande avstånd.

diskuteras utifrån vad som sker inom vindparksområdet, i dess närområde (några kilometer) och som synligt inslag för landskapsbilden utanför närområdet (miltals). De kan vidare förstås som en enskild vindparks effekter eller som ytterligare en parks påverkan på andra intressen i ett landskap som rymmer fler parker. De kan även ses som ytterligare en areell närings anspråk på ett landskap som tidigare exploaterats för storskaligt skogsbruk, gruvbrytning och turism.

- Utifrån hur omställning av energisystemet mot förnybar energi manifesteras i nationella och internationella politiska överenskommelser framstår en fortsatt utbyggnad av vindkraft som högst sannolik, inkluderande ökade anspråk på mark i fjällområdet. Ett sådant utvecklingsförlopp kan komma att gynnas av att fjällområdet erbjuder goda vindförhållanden jämfört med många andra landskapstyper och därmed medför lägre produktionskostnader. Även finansiellt stöd från EU:s investeringsfonder (Junkerplanen) ökar vindkraftsbranschens intresse för fjällområdet, liksom ett ökat intresse för förnybar energi från stora industri- och energiföretag. En utbyggnad ökar även exportmöjligheter av förnybar energi och omställningen mot förnybar energi har även stöd från ideella organisationer och allmänhet.
- Antalet behandlade och beslutade projekt i de sex nordliga länen uppgår 2016 till nära 3 800 stycken. Fjällandskapet med dess skogar, älvdalar och avrinningsområden formas idag utifrån enskilda kommuners översiktsplaner och tillstyrkan av vindprojekt. Vindprojekt om upp till 100-tals över 200 meter höga verk omdanar landskapet till industrilandskap. Av studien framgår att en planeringsram för vindkraftens utbyggnad, som omfattar en större geografisk yta än kommunernas översiktsplaner, saknas. Detta bedöms leda till en avsaknad av helhetssyn på landskapet och dess upplevelsevärden.
- Betydelsen av väl genomarbetade kommunala översikts- och vindbruksplaner bedöms öka i takt med att kraven på en utbyggnad av förnyelsebar energi har ökat nationellt och internationellt. Den ökade betydelsen bedöms inte minst gälla för att beslut om att inte tillstyrka vindprojekt ska kunna få legitimitet i samhällsdebatten.
- Av domslut och intervjuer framgår att;
 - huvudprincipen vid den juridiska tillståndsprövningen enligt miljöbalken är att det enbart är enskilda projekt som prövas,

- närhetsprincipen tillämpas vid avvägningen mellan olika skyddade intressen,
- lagstödet är svagt eller saknas för att vindkraftens kumulativa effekter på landskapsbilden, utanför en vindparks närområde (några kilometers avstånd), ska kunna vägas in vid en tillståndsprövning, det vill säga förekomsten av andra vindkraftsparker som påverkar landskapsbilden. Det gäller även påverkan på landskapsbilder som inramar eller gränsar till område för det rörliga friluftslivet som skyddas av riksdagsbeslut (riksintressen enligt § 4 i MB) eller nationalparker,
- frågan om hur mark ska användas är en kommunal fråga (det kommunala planmonopolet). Den kommunala prövningen (tillstyrkan) av vindprojekt sker inte enbart i enlighet med miljöbalken utan också i enlighet med plan- och bygglagen och inom ramen för det kommunala självstyret. Prövningen är med andra ord också politisk. Det ger kommunmedborgarna en möjlighet att via sina valda politiker påverka om en vindpark ska byggas eller inte byggas. Rättsvärdande myndigheter (MPD, MMD MÖD) har dock, efter det att kommunen tillstyrkt ett vindprojekt, möjlighet att i miljöprövningen avslå, modifiera eller ge tillstånd till vindprojektet,
- när tillståndsbeslut ska tas visar domar och intervjuer att samspelet mellan värderingar, hårda och mjuka data, reser frågor om den roll som ledamöternas erfarenheter och värderingar spelar för deras ställningstaganden. Förekomsten av både mer instrumentella och mer värderationella hållningar motiverar en av intervjupersonerna att göra följande reflektion, *"även om objektivitet ska råda så dyker subjektiva värderingar fram"*.

Delstudien visar att under senare år har frågan om kumulativa effekter fått en mer framträdande roll i tillståndsprocesser rörande större vindkraftsprojekt. Domarna indikerar att människors upplevelser av landskapsbilden väger lätt i den avvägning som sker mellan olika intressen. Till exempel framstår skyddet för människors upplevelsevärden svagare än för landskapets biotoper och djur. Dessa skyddas genom artskyddsförordningen, inrättande av Natura 2000 områden, andra övernationella avtal, nationell lagar, förordningar etc. När det gäller människors hälsa och välbefinnande finns endast lagar och regler som baseras på avstånd och ljudnivå från bostäder i direkt anknytning till exploateringsområdets omedelbara närhet. En konsekvens av det är att

utbyggnaderna av större parker förläggs i glesbefolkade områden där dessa regler inte i samma utsträckning motverkar en utbyggnad.

Frågan kan ställas om det krävs lagändringar och ny kunskap för att visuella natur- och kulturvärden i skyddsvärda landskap ska kunna väga tyngre i prövningen av vindprojekt? Att förändringar krävs för att främja utbyggnadsintresset är en ståndpunkt som Naturvårdsverket och Energi-myndigheten förordar, vilket framgår av en gemensam rapport om kommunal tillstyrkan som skickats ut på remiss av Miljö- och energidepartementet 2017-09-04 (M2017/01633/Ee). Rapporten ska ses mot bakgrund av att endast beslut inom ramen för det grundlagsskyddade kommunala planmonopolet garanterat kan stoppa ett vindprojekt genom att det inte tillstyrks – av vindkraftsbranschen benämnt det "kommunala vetot". För områden med skyddsvärda natur- och kulturvärden och som är belägna utanför en vindparks närområde (kilometeravstånd) framträder det "kommunala vetot" som viktigt, till exempel för landskapsbilden i direkt anslutning till en nationalpark eller till av riksdagen beslutade riksintressen för att skydda kultur- och kulturvärden.

4 Samexistens i skyddade områden

Denna delstudie belyser hur olika intressen och aktörsgrupper förstår, tolkar och använder södra Jämtlandsfjällen med särskilt fokus på skyddade områden. Vidare undersöks hur vår förståelse av olika begrepp ("kategorier") som exempelvis "bevarande", "natur" och "nationalpark" påverkar hur vi ser på landskapet och att vår förståelse faktiskt styr användning av resurser (för mer läsning, se Dahlberg, 2015). Hur kan en fördjupad förståelse av begrepp och processer förbättra dialog och förhandling mellan olika intressen? I delstudien har frågor om naturskydd i fjällen ställts i två enkätundersökningar: en nationell enkät i Sverige (se Fredman et al., 2014) och en besökarstudie i södra Jämtlandsfjällen (se Wall-Reinius et al., 2015). I texten nedan redovisas däremot resultat och slutsatser utifrån de kvalitativa intervjuer som också genomförts inom delprojektet. Ett fyrtiotal personer har intervjuats. Det är personer från olika lokalsamhällen, samebyar, samfällighetsföreningar, byalag och företagare, och från organisationer som Svenska Turistföreningen och Jämtland Härjedalen Turism, och myndigheter som Statens Fastighetsverk, Naturvårdsverket, Länsstyrelsen, Åre kommun

och Bergs kommun. Personerna har svarat på frågor som rör hur fjällen används av olika aktörer, särskilt (men inte enbart) i relation till naturvård i vid bemärkelse och specifikt planen på en nationalpark i Jämtlandsfjällen. Sedan några år pågår en process i södra Jämtlandsfjällen om en eventuell ny nationalpark. Den engagerar många olika intressen och kom därför att bli ett viktigt inslag i intervjuerna.

Intervjuresultaten visar att förslaget om en nationalpark och hur en sådan kan förvaltas upplevs olika bland olika aktörer. Vissa av intervjupersonerna är positiva till en nationalpark medan andra är något tveksamma och en del uttalat negativa. Skälen till att de är positiva respektive negativa varierar. Det är tydligt att spänningar, mistro och intressekonflikter förekommer inom och mellan olika grupper. Detta har flera sammanlänkade förklaringar, som tidigare relationer mellan olika intressegrupper i området, historiska förhållanden och erfarenheter, erfarenhet från andra fjällområden, samt inte minst hur kommunikation och dialog under arbetet med en förstudie inför en eventuell nationalpark skett. Andra förklaringar är att begrepp tolkas olika av olika aktörer, att begreppen värderas olika och att begrepp kan vara relaterade till maktutövning och (o)förmåga att påverka ett områdes utveckling. Hur vi tolkar och uppfattar begrepp påverkar både den praktiska användningen av ett landskap och de förväntningar som vi har på användning och förvaltning. Vad vi lägger i begreppen påverkar också hur vi ser på framtida hot. Delprojektets resultat visar tydligt att begrepp som används i bevarandefrågor, exempelvis uppdelning i vad som är natur och kultur, vad som avses med bevarande, brukande och utveckling, eller vad en nationalpark är respektive bör vara, resulterar i motsägelser och låsningar vilka i sin tur skapar problem och spänningar mellan olika aktörer och olika intressen. En fördjupad förståelse av att ett och samma begrepp kan ha olika innebörd för olika personer och att vi tolkar ord olika är av avgörande betydelse för den fortsatta processen kring en eventuell nationalpark – samt för liknande projekt på andra platser i landet.

Landskap kan skyddas av olika anledningar, och studiens informanter upplever två huvudsakliga syften kring den aktuella fallstudien; att skydda naturen samt att attrahera fler besökare. Flera – från olika aktörsgrupper – upplevde en motsägelse i syftet som inte tillräckligt diskuterats eller analyserats. En del lyfte vidare fram att syftet under processens gång förefallit ha vridits från att handla främst om naturskydd, till att främst motiveras som ett sätt att locka fler turister och stärka turismnäringen i regionen. Det innebär

att det fanns kritik mot arbetet med att förankra en ny nationalpark. Vi tolkar de motsägelser som vi fann i intervjuerna bland annat som ett resultat av en bristfällig kommunikation, kontinuitet och transparens. I intervjuerna kom det också fram att många upplever att det kanske främsta syftet är att hålla borta exploatering såsom gruvdrift, och där menar en del att detta borde kunna ske utan att skapa en nationalpark. En del menar att naturskyddet ska inkludera renkötsel och samisk kultur, exempelvis som en samisk nationalpark. En del menar att området bör förbli tillgängligt för all Ortsbefolkning på samma villkor som idag, så att jakt, fiske och skoteråkning kan ske som det gör nu. En intressant observation var att åsikter för eller mot en nationalpark, vilken form vad gäller användning, skötsel och regelverk en park skulle ha, och mycket annat, kunde skilja lika mycket inom aktörsgrupper som mellan dem. Man kan därför inte förenklat säga att Ortsbefolkningen vill en sak och myndigheter en annan.

Övergripande slutsatser om naturskydd och dess relation till andra intressen

- Nya internationella trender kring naturskydd som även betonar lokalt deltagande i hela processen har endast delvis accepterats av svenska myndigheter. Dock finns det en större medvetenhet än tidigare av behovet att inkludera lokalt inflytande.
- Fjällen ses fortfarande av myndigheter och en del organisationer generellt som orörd och som vildmark, medan Ortsbor inklusive samer betonar att detta är deras vardagslandskap och i många fall även arbetslandskap. Vi vill dock poängtera problematiken kring att kategorisera grupper av människor eftersom en person kan ingå i flera grupperingar, exempelvis en Ortsbo kan vara anställd på en myndighet och samtidigt vara medlem i en lokal förening.
- Brist på information och kontinuitet, samt låg transparens i myndigheternas arbete med nationalparksfrågan skapar misstänksamhet och osäkerhet kring konsekvenser för privatliv, för företagande samt för möjlighet till inflytande. Lokala aktörer känner inte att myndigheter lyssnar på dem, och i takt med att processen fortskridit har en del blivit mer negativa till nationalparksidén än vad de var i början av processen.
- Att skapa förtroende och en dialog som upplevs som meningsfull av alla parter är därför centralt för att öka förståelsen för olika perspektiv,

intressen och behov, samt finna sätt att respektera dessa på ett sätt som kan föra förhandlingarna framåt på ett konstruktivt sätt.

- Det måste finnas en beredskap hos alla parter att kompromissa och se flera möjliga samt flexibla lösningar. För att detta ska bli möjligt måste graden av tillit öka markant.

Sammantaget handlar det om behovet av ett mer modernt tänk, inspirerat av diskussioner och fallstudier internationellt, vad gäller naturvård och naturskydd. Med nya infallsvinklar kan gränsdragningar mellan kategorier som natur och kultur bli öppet för nya, mer flexibla, tankar och där det finns spelregler för hur området får brukas, inte enbart hur det ska skyddas. Nya tankar skulle också kunna innebära större betoning på den samiska kulturen och annan lokal kultur och kunskap, där lokal användning och traditioner ses som positiva aspekter, och inte som hinder, i diskussioner kring vad som är bäst för området i framtiden; en nationalpark eller något annat. Det är vår förhoppning att de färdiga forskningsresultaten kommer att bidra till diskussion om hur landskap används, av vilka och för vilka. Det är också vår förhoppning att en större förståelse för olika synsätt och för olika brukare samt flexibilitet i synen kring skyddade områden kan bidra till att skapa bättre verktyg för att balansera olika intressen.

5 Landskapsfrågor kräver helhetssyn: institutionella strukturer utmanas att samarbeta

Landskap förvaltas idag oftast utifrån specifika institutionella perspektiv, som exempelvis naturskydd, jordbruk eller bevarande av kulturarv. När landskap förvaltas utifrån olika organisatoriska sektorer blir det alltför "stuprörsformat" och olika frågor och intressen integrerar inte tillräckligt bra. I en mindre studie inom forskningsprojektet har företrädare för nationella och regionala myndigheter samt organisationer intervjuats om samarbeten kring landskapsfrågor (bland annat om markanvändning, utveckling och bevarande); om definitioner av begreppet "landskap"; och om hur olika aktörer ser på och förhåller sig till den Europeiska landskapskonventionen. Studien handlar om landsbygdsområden generellt i Sverige, alltså inte bara om fjälllandskap. Resultaten finns publicerade i Laven et al. (2015) och visar

bland annat att sektorstänket är ett hinder i förvaltningen av landskap och i arbetet med att nå en hållbar utveckling. Forskningen pekar på att landskapsbaserade ansatser som ser till helheten är lovande för landsbygdsområden, men de kan vara svåra att förverkliga på grund av att planering och förvaltning kring landskapsfrågor och markanvändningsfrågor i Sverige är splittrad. De administrativa enheterna som ansvarar för planering av markanvändning saknar ofta kapacitet att integrera förvaltning på landskapsnivå. Vidare är det en utmaning att skapa en gemensam förståelse kring begreppet "landskap". Begreppet har olika innebörd för olika aktörer, vilket kan skapa osäkerhet och därmed hinder för gemensamma åtgärder. Studien kring förvaltning av landskap sammanfattar följande slutsatser:

- Ansatser som baseras på att se "hela" landskapet kan vara hållbara utvecklingsstrategier för framtiden. De utmanar dock existerande institutionella strukturer samt ledningsstrukturer.
- Olika administrativa enheter har svårt att samarbeta på ett effektivt sätt. Därmed minskar möjligheten till innovationer, samverkan och utvecklingspotential.

6 Avslutning

Det är forskningsprojektets förhoppning att ökad kunskap om dessa frågor kan utgöra en viktig del inom planering och förvaltning. Ökad kunskap kan ses som ett redskap i att kunna hantera konflikter innan de uppstår eller förvärras. Forskningsresultaten kan fungera som underlag i planering, beslut och förvaltning som rör både bevarande och utveckling av natur- och kulturvärden samt upplevelsevärden för lokalbefolkning och tillresta besökare. Projektet har på olika sätt interagerat med representanter från företag, organisationer och myndigheter. Genom referensgruppsträffar, seminarier, presentationer och deltagande på Fjällforum, arrangerat av Föreningen Gränsfjällen Sylarna i Samverkan, har forskningen tagit in aktuella frågor samtidigt som forskningsresultat också nått ut till organisationer och myndigheter (se bilaga 1). Samverkan och dialog behövs för att komma bortom konflikter. Referensgruppen menar att forskningsresultaten kommer till användning på olika sätt, inte minst i den pågående nationalparksprocessen i Jämtland. Referensgruppen menar också att mötet mellan fjällens aktörer och forskare är viktigt.

7 Referenser

- Ankre, R. & Kronenberg, K. 2015. *Buller och tystnad i Jämtlandsfjällen: Upplevelser av intressebetsättningar bland turskidåkare och snöskoteråkare*. Rapport 2015:6, ETOUR, Östersund.
- Biegga (2012/2013).
https://www.natverketforvindbruk.se/Global/Aktiviteter/Projekt/Slutrapport_Biegga%2034299-1.pdf
- Biegke (2013/14).
https://www.natverketforvindbruk.se/Global/Aktiviteter/Projekt/Slutrapport%20projekt%20Biegke%2034299_v2.pdf?epslanguage=sv
- Dahlberg, A. 2015. Categories are all around us. Towards more porous, flexible and negotiable boundaries in conservation-production landscapes. *Norwegian Journal of Geography* 69(4): 207-218.
- Emmelin, L., Fredman, P., Lisberg Jensen, E. & Sandell, K. 2010. *Planera för friluftsliv. Natur, Samhälle, Upplevelser*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Fredman, P., Stenseke, M. & Sandell, K. (red.) 2014. *Friluftsliv i förändring. Studier från svenska upplevelselandskap*. Stockholm: Carlssons.
- Fredman, P., Wall-Reinius, S., Sandell, K., Lundberg, C., Lexhagen, M., Bodén, B. & Dahlberg, A. 2014. *Besök och besökare i fjällen*. Rapport 2014:3, ETOUR, Östersund.
- Laven, D., Wall-Reinius, S. & Fredman, P. 2015. New Challenges for Managing Sustainable Tourism in Protected Areas: An Exploratory Study of the European Landscape Convention in Sweden. *Society & Natural Resources*, 28 (10), 1126-1143.
- Lindberg, K., Denstadli, J., Fredman, P., Heldt, T. & Vuorio, T. 2001. *Skiers and snowmobilers in Jämtlandsfjällen: are there recreation conflicts?* Working paper Etour 2001:12. ETOUR, Östersund.
- Remiss Miljö- och energidepartementet 2017-09-04 (M2017/01633/Ee)
<http://www.regeringen.se/remisser/2017/09/remiss-av-statens-energimyndighets-och-naturvardsverkets-rapport-om-kommunal-tillstyrkan-av-vindkraft/>
- Skarin, A., Nelleman, C., Rönnegård, L., Sandström, P. & Lundqvist, H. 2015. Wind farm construction impacts on reindeer migration and movement corridors. *Landscape Ecology*, 30(8), pp 1527-1540.
- Wall-Reinius, S., Olausson, F., Ankre, R., Dahlberg, A., Lexhagen, M., Lundberg, C., Sandell, K., & Bodén, B. 2015. *Undersökning bland besökarna i södra Jämtlandsfjällen sommaren 2013*. Rapport 2015:2, ETOUR, Östersund.
- www.miljomal.se
www.storslagnafjall.se

Bilaga 1

Publikationer och andra kommunikationsinsatser

Vetenskapliga publikationer

1. Dahlberg, A. 2015. Categories are all around us. Towards more porous, flexible and negotiable boundaries in conservation-production landscapes. *Norwegian Journal of Geography* 69(4): 207-218.
2. Dahlberg, A- & Wall Reinius, S. 2014. Exploring the importance of categories in contemporary conservation debates: The case of a proposed national park in the Swedish mountain regions. Paper presentation NESS, Nordic Environmental Social Science Conference, June 2014, Trondheim.
3. Laven, D., Wall-Reinius, S. & Fredman, P. 2015. New Challenges for Managing Sustainable Tourism in Protected Areas: An Exploratory Study of the European Landscape Convention in Sweden. *Society & Natural Resources*, 28 (10), 1126-1143.

Populärvetenskapliga publikationer (rapporter mm)

1. Ankre, R. & Kronenberg, K. 2015. *Buller och tystnad i Jämtlandsfjällen: Upplevelser av innesemotsättningar bland turskidåkare och snöskoteråkare*. Rapport 2015:6, ETOUR, Östersund.
2. Bodén, B. 2016. *Vindkraftens utbyggnad och miljö kvalitetsmålet Storslagen fjällmiljö*. Rapport 2016:5, ETOUR, Östersund.
3. Fredman, P., Wall-Reinius, S., Sandell, K., Lundberg, C., Lexhagen, M., Bodén, B. & Dahlberg, A. 2014. *Besök och besökare i fjällen*. Rapport 2014:3, ETOUR, Östersund.
4. Dahlberg, A, 2014. Reservat, jordbruk, aktörer och värden. Flexibla kategorier för en hållbar landskapsvård. I Wästfelt, A (red), *Begagnade landskap – använt, vårdat och värderat*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, s 41-64.
5. Helldin, J-O & Dahlberg, A, 2014. Dags för en ny nationalparksmodell i Sverige? För natur, kultur och samhälle. I Wästfelt, A (red), *Begagnade landskap – använt, vårdat och värderat*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, s 27-40.
6. Wall-Reinius, S. Dahlberg, A., Ankre, R. Bodén, B. & Laven, D. 2015. *Bortom konflikter i fjällen: Utmaningar i multifunktionella landskap*. Skrift utgiven av Naturvårdsverket.
7. Wall-Reinius, S., Olausson, F., Ankre, R., Dahlberg, A., Lexhagen, M., Lundberg, C., Sandell, K., & Bodén, B. 2015. *Undersökning bland besökarna i södra Jämtlandsfjällen sommaren 2013*. Rapport 2015:2, ETOUR, Östersund.

Studentuppsatser

1. Lööf Ekström, J. 2014. *Nationell naturvård i en lokal kontext: En analys av ett nationalparksförslag i Södra Jämtlandsfjällen*. Kandidatuppsats i Geografi, Institutionen för Naturgeografi, Stockholms universitet.
2. Sundin, E. 2014. *Vindkraftverks effekter på turism i fjällmiljö: Fokus på vindkraftparken på Glötesvålen*. Kandidatuppsats i turismvetenskap, Mittuniversitet.
3. Wassdahl, M. 2015. *Friluftslivets påverkan på rennäringen: En fallstudie i södra Jämtlandsfjällen*. Kandidatuppsats i kulturgeografi, Mittuniversitet.

Deltagande i seminarier och konferenser

1. Ankre, R. 2014. *Methodological Challenges in Nature-based Tourism Surveys – the Use of Self-registration Cards in Swedish Mountain Areas*, The 7th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas, Tallinn, Estonia.
2. Ankre, R. 2015. *Skiers versus snowmobilers: a loud conflict? A study of noise in the mountain region of Jämtland, Sweden*, The 24th Nordic Symposium in tourism and hospitality research, Reykjavik, Iceland.
3. Ankre, R. 2015. *Upplevelser av tystnad och buller – underlag till planering och förvaltning*. Kunskapskonferensen Storslagen fjällmiljö. Vilhelmina november 2015.
4. Bodén, B. 2013. Presentation vid Kunskapskonferensen Storslagen fjällmiljö, Abisko.
5. Dahlberg, A. 2013. *Conservation, production, actors and values. Flexible categories for sustainable land care arrangements in rural production landscapes*. Workshop Bringing political ecology home, Trondheim.
6. Dahlberg, A. & Laven, D. 2014. *Inledning med internationella utblickar*. Storslagen fjällmiljö, Forskning för miljömålen. Östersund, Sweden
7. Dahlberg, A. & Wall-Reinius, S. 2015. *Exploring the importance of categories in contemporary conservation debates: the case of a proposed national park in the Swedish mountain region*. NESS Conference 2015. Trondheim, Norway.
8. Fredman, P, Laven, D, & Wall-Reinius, S. 2013. *Managing Tourism in Protected areas from a Landscape Perceptive: An exploratory study from Sweden*. Protected Areas and Place Making Conference, Foz do Iguacu, Brasilia.
9. Lööf Ekström, J. 2014. *Reseberättelse Östersund "Nationell naturvård i en lokal kontext: En analys av ett nationalparksförslag i Södra Jämtlandsfjällen"* föredrag för Geografiska Förbundet april, 2014.
10. Wall-Reinius, S. 2015. *Presentation av projektet Bortom konflikter i fjällen*. Kunskapskonferensen Storslagen fjällmiljö. November, 2015, Vilhelmina
11. Wall-Reinius, S. 2015. *Inbjuden föreläsare till Arbetsgruppen för nationalparksprocessen i Jämtland Naturvårdsverket/Länsstyrelsen i Jämtlands län " "Besökarundersökningar och forskningsresultat" Workshop*

- Bildning av en nationalpark i Vålådalen/Sylarna/Helags-området, Naturvårdsverket, Enaforsholm.
12. Wall-Reinius, S. 2016. Inbjuden föreläsare att *presentera forskningsresultat från forskningsprojektet Bortom konflikter och Fjälltrender*, seminarium arr av JHT. Östersund.
 13. Wall-Reinius, S. 2016. Inbjuden föreläsare till delta på arbetsgruppsmöte arr av naturvårdsverket och tala om *erfarenheter och lärdomar av att samverka med fjällaktörer i forskningsprojektet*. Trondheim.
 14. Wall-Reinius, S. & Ankre, R. 2015. Inbjudna föreläsare till Naturvårdsenheten vid Länsstyrelsen i Jämtlands län "*Turism och friluftsliv i Jämtland*". Torsta.
 15. Wall-Reinius, S. & Dahlberg, A. 2014. *National perceptions on protected areas and local community involvement in the Swedish mountains*. The 7th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas, Tallinn, Estonia.
 16. Wall-Reinius, S., Dahlberg, A. & Laven, D. Anordnad session: *Olika erfarenheter och perspektiv på processer inför och efter tillkomsten av skyddade områden*. Kunskapskonferensen Storslagen fjällmiljö. Maj, 2014, Östersund.

Undervisning

Erfarenheter från projektet har kommit till nytta inom undervisning på Stockholms universitet på kurser inom geografi på både grundnivå samt avancerad nivå och på Mittuniversitetet på kurser i kulturgeografi på grundnivå och avancerad nivå. Särskilt har studenter på Turismprogrammet och Magisterprogrammet i turismvetenskap tagit del av projektet och dess resultat.

Övrigt (samverkan av olika slag, deltagande i radio, tidningar, mm)

- Referensgruppsträffar som genomförts under åren 2013-2015
- Deltagande på Fjällforum
- Remissyttrande över Naturvårdsverkets förslag till en strategi för miljö kvalitetsmålet Storslagen fjällmiljö, Miuns handläggare Dnr 2014/1189
- Rosemarie Ankre har intervjuats av Sameradion och SVT Sápmi: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2327&artikel=6310180>
- Sandra Wall-Reinius har intervjuats i Naturmorgon på Sveriges radio P1
- Podcastavsnitt om "Konflikter i fjällen"

Mittuniversitetet
ETOUR Rapport 2016:7
ISBN 978-91-88527-50-9
www.miun.se/etour